

Kolektif Tazminatlar¹

**Rabat raporu, 12-19 Şubat 2009
Geçiş Döneminde Adalet için Uluslararası Merkez (ICTJ)**

Rabat Raporu, 12-14 Şubat 2009 tarihleri arasında Fas'ın Rabat şehrinde Fas İnsan Hakları Danışma Konseyi (CCDH) ve Geçiş Dönemi Adaleti İçin Uluslararası Merkez (ICTJ) tarafından ortak olarak düzenlenen "Kolektifler Tazminatlar için Uluslararası Toplantı"dan çıkmıştır. Toplantıya Kolombiya, Endonezya, Liberya, Fas, Peru, Sierra Leone ve Doğu Timor'lu sivil toplum örgütü ve devlet kurumlarından 40 kişi katılmıştır.

Rabat Raporu konferansta temsil edilen ülkelerden alınan örnek vakaların derlemesi şeklindedir. Bu ülke incelemeleri Geçiş Dönemi Adaleti İçin Uluslararası Merkez (ICTJ) Tazminatlar Birimi (ülke ofislerinin çalışanları da dahil) ve Fas İnsan Hakları Danışma Konseyi (CCDH) tarafından hazırlanmıştır. Gerekli durumlarda özetler konferans sonrasındaki gelişmelerle güncellenmiştir. Ayrıca rapor iki günlük konferans boyunca sunulan 19 sunum, analiz ve tartışmaların bir özetini de sunmaktadır. Bu tartışmalarda gündeme gelen başlıca meseleler bir araya getirilmekte ve vurgulanan temel hususların altı çizilmektedir.

Umudumuz, bu rapor vesilesiyle konferans katılımcılarının konferansın kendi çalışmaları açısından önemini değerlendirme fırsatı bulmalarıdır. Ayrıca rapor, geçiş döneminde adalet, tazminatlar, insan hakları ve hatta kalkınma ve insani yardım konularında çalışanlar için de, her halükarda kesişen bu alanlarda çalışırken faydalı olacaktır.

Yine umuyoruz ki, geçiş döneminde adalet konusunda –özellikle de mağdurlarla ve onların topluluklarıyla- çalışanlar açısından bu rapor kolektif tazminat programlarının kavramlaştırılması ve uygulanmasını kuşatan dinamiklere dair bir anlayışın gelişmesini teşvik edebilecektir. Okurlar karşılaşılan zorlukların farklı sosyal, ekonomik ve kültürel bağlamlarda nasıl aşıldığını görebilirler. CCDH ve ICTJ geliştirmekte olan ülkelerde çalışanlar arasında deneyimlerin alışverişine özel bir vurgu yaptılar, zira bu zorlukların büyük kısmı yalnızca konferansta temsil edilen ülkeler için değil, diğer pek çok ülke için de ortaktır.

Kolektif Tazminatlara Odaklanmak

Silahlı çatışma veya baskı dönemlerinden çıkış süreçlerinde toplumlar genellikle, faillerinin hesap vermediği, mağdurlarının ise tazmin edilmediği sistemli veya yaygın insan hakları ihlallerinin mirası ile karşı karşıya kalırlar. Bu toplumların bazılarında siyasi liderler ve sivil toplum örgütleri adalet ve barışın tesisi ve toplumsal uzlaşmayı teşvik etmek için geçiş dönemi adaleti mekanizmalarına başvururlar. Söz konusu mekanizmaların arasında ceza davaları, hakikat komisyonları ve tazminat programları vardır. Veya toplumlar, anıtlar, müzeler ve benzeri hatırlama araçları inşa etmek yoluyla toplumsal uzlaşma girişimlerinde bulunurlar. Bu tür geçiş dönemi adaleti mekanizmaları içinde mağdurların ve hayatta kalanların haklarına ve refahına en fazla odaklanan yöntem tazminat programlarıdır.

¹ ICTJ'in Fas'ın Rabat şehrinde 12-19 Şubat 2009 tarihlerinde yapılan toplantısının raporunun bir özetidir.

Genellikle hakikat komisyonlarınca tavsiye edilen ya da hukuk davalarının sonucu olarak ortaya çıkan, ancak çoğunlukla devlet kurumlarınca yürütülen tazminat programları mağdurların insan haklarının sahipleri olarak itibar edilmesini ve onurlandırılmasını amaçlar. Tazminat programlarının bir diğer amacı da, geçiş dönemi sonrasında toplumun yeniden inşasında mağdurların katılımı için zemin yaratmaktır. Bunların da ötesinde tazminat programlarının varlık sebebi, mağdurlara yaşadıkları acıları hafifletebilecek, uğradıkları zararları tamir edebilecek maddi ve simgesel jestler sunmaktır.

Kimi mağdurlar, örneğin ekonomik ve toplumsal bakımdan zaten kırılğan durumdaki yoksul ve marjinalleştirilmiş gruplar, baskıcı yönetimlerin veya savaşı tarafların kasıtlı hedefleri ya da ayırım gözetmeksizin yarattıkları zararın mağdurları olduklarında, orantısız ölçüde acı çekmekte ve daha vahim bir mağduriyet yaşamaktadırlar. Ortak bir kültürel kimliği, tarih deneyimi ya da belli bir mekânla ilişkiyi paylaşan mağdurlardan oluşmuş topluluklar veya gruplar çoğunlukla diğer mağdurlara oranla daha fazla zarar görürler. Bu yüzden de yoksul veya marjinalleştirilmiş grupların geçiş sonrası dönemdeki taleplerinin barınma, gıda, sağlık hizmeti ve geçim imkânı gibi hayatta kalmanın en temel unsurlarını sağlamaya yönelik olması çok doğaldır. Bu anlamda tazminatlar –ya da en azından kimi mağdurların tazminatların ne içerebileceğine dair beklentileri- ile devletin vatandaşlarının en temel sosyal ve ekonomik haklarını yerine getirme görevi kesişmektedir.

Gelişmekte olan ülkelerde hükümetler –bazen kendi liderlerinin yaptıklarından ötürü, ama aynı zamanda da yapısal ve tarihsel nedenlerden dolayı- ekonomilerini geliştirmekte ve bu vesileyle vatandaşlarına temel hizmetleri sunmakta zorluklarla karşılaşır. Ancak çatışma ve diktatörlük dönemlerinden çıkış sürecindeki gelişmekte olan ülkelerde, insan hakları ihlallerinin sosyal ve ekonomik açıdan en kırılğan durumdaki mağdurlar üzerindeki etkileri devletin genel olarak vatandaşların sosyal ve ekonomik ihtiyaçlarını karşılama yükümlülüğü ile örtüşür. Bu örtüşmenin, tazminatlar ile kalkınmanın hangi noktada kesiştiğine dair kavramsal ikilemlerin ötesinde yol açtığı karmaşık uygulama zorlukları vardır. Zaten kısıtlı olan mali kaynaklar, idari kapasitenin zayıflığı ve geçiş sonrası hükümetlerde sıklıkla gözlenen siyasi idare yoksunluğu ile bir araya geldiğinde geçiş döneminde adalet girişimlerinin sonuca ulaşması daha da zorlaşmaktadır. Aynı kısıtlılıklar hükümet görevlisi, mağdur veya sivil toplum içindeki tazminat savunucuları için ise çok daha zorlu ikilemler yaratmaktadır.

Bir tazminat biçimi olarak kendi başına yeterli olmasa da “kolektif tazminatlar”, tazminat savunucularının bu zorluklar ve kitlesel insan hakları ihlallerine yanıt vermenin genel karmaşıklığı karşısında başvurdukları yollardan biri olmuştur.

Kolektif tazminatlar, *kimlerin* yararlanmasının hedeflendiğine göre tanımlanırlar. Hak ihlaline maruz kalmış gruplara yardım sağlamaya yöneliktirler. Bu gruplar ortak bir kimlik, deneyim ya da ihlal biçimi etrafında oluşmuş olabilirler. Kolektif tazminatlar, tek tek kadınlara yönelen cinsel şiddet örneğinde olduğu gibi bireysel ihlallerin toplumsal cinsiyet boyutunu da hedef alabilir. Başka durumlarda, bütün bir köyün katledilmesi, yerli toplulukların kasıtlı olarak yok edilmesi veya yerinden edilmesi, ya da rejime direndikleri veya bir çatışmadaki savaşı taraflara muhalefet ettikleri düşünüldüğü için sivil örgütlerin hedef alınması örneklerinde olduğu gibi belli bir bölgenin insanlarını etkileyen ihlallere yönelik olabilirler. Bu ihlallerin etkileri farklı biçimlerde hissedilmiş, mağdur bireyler ve bütün topluluklar değişik ölçülerde acı çekmiş olabilir. Kitlesel ya da sistemli hak ihlalleri geçim araçlarını etkileyebilir, örgütleri dağıtabilir veya bölge sakinleri arasındaki güven ilişkilerini yok edebilir. Böylesi durumlarda, kolektif tazminatlar, örneğin kayıp akrabaları aramaya yönelik topluluğun geliştirdiği bir

projenin desteklenmesi veya bir buluşma mekânının inşa edilmesi ve bu grubun grup olarak yaşamının teşvik edilmesi yoluyla toplulukların altyapısına, kimliklerine ve güven ilişkilerine verilen zarara karşı etkili bir yanıt sunabilirler.

“Kolektif tazminatlar aynı zamanda, hem uygulamadaki kısıtlamalar hem de farklı mağdur kategorileri arasında ya da mağdurlarla mağdur olmayan gruplar arasında çok keskin çizgiler çizilmemesine dair kaygılar bakımından tazminatların teslimini kolaylaştıran bir yöntem olarak da düşünülebilir. [...] Kolektif tazminatlar bireysel ödemelerin topluluklar üzerindeki olası yıkıcı etkilerinden kaçınma imkânı sunarlar”.

Yaşanan ihlallerin kapsamındaki ve geçiş süreçlerinin gelişim şeklindeki farklılıklara rağmen bütün ülkelerde, kolektif tazminatların insani yardımla ya da kalkınma projeleriyle karıştırılmaması ve insan hakları ihlallerinin karşılığı olduklarının vurgulanması bakımından benzer sorular gündeme gelir. Tazminatların toplu olarak ya da belli bir topluluğa ödendiği çoğu durumda, faillerin ya da ihlallerden aslında mağdur olmamış kimselerin de bunlardan yararlanması mümkün olabilir. Bu durumda da tazminatların adaletsiz olduğu, ya da toplum içindeki bölünmeleri ve gerilimleri güçlendirdiği düşüncesinin nasıl önleneceğine dair sorular gündeme gelir. Dolayısıyla, bariz üstünlüklerine rağmen kolektif tazminat programları kendilerine özgü zorluklar da içermektedir. Uygulanmaları kolay değildir, insan hakları ihlallerinin ve mağdurların çektiklerinin çoğu zaman bireysel ve mahrem niteliğine yanıt vermedikleri için mağdurların direnişi ile karşılaşabilirler. Programlardan faydalanması gereken toplulukların belirlenmesi ya da bazıları faydalanırken diğerlerinin dışlanmasının gerekçelendirilmesi zorluklar içerir. Ayrıca, süreç siyasi çıkar elde etmek için de kullanılabilir ya da tazminat programları yararlanacak toplulukların her halükarda hak sahibi oldukları kalkınma politikaları ile karışabilirler.

Bu toplantıyı neden Fas'ta yaptık?

Bu konulara dair uluslararası bir tartışma için Fas gayet uygun bir mekândı. Ortadoğu ve Kuzey Afrika'da geçiş döneminde adalet uygulamalarına girişen ilk ülkeydi; bunu yaparak kolektif tazminatlar konusunda önemli ve özgün bir yaklaşımın öncülüğünü yapmıştı. Fas'ta 1956'daki bağımsızlık ilanından 1999'a kadar yaşanan siyasi şiddet ve ciddi insan hakları ihlallerinin sonuçlarıyla ilgilenmeye karar verilmesi, Kral II. Hasan'ın faili meçhuller ve keyfi tutuklama vakalarının mağdurlarına tazminat ödeme göreviyle kurduğu Bağımsız Tahkim Kurulu ile oldu. 1999'da babasından tahtı devralan Kral VI. Muhammed, beş yıl sonra 2004'te Eşitlik ve Uzlaşma Komisyonunu kurdu (Instance Equité et Réconciliation, IER). IER'in yetki alanına giren 43 yıllık dönem, bir hakikat komisyonunun ilgilendiği en uzun zaman aralığı. Mağdurların ifadeleri, saha araştırması, belgeleme ve arşiv incelemeleri yoluyla IER, faili meçhuller, keyfi tutuklamalar, işkence ve protestoculara karşı aşırı güç kullanımı türünden ihlallerin hangi bağlamda gerçekleştiğini anlamaya çalıştı. Çalışmaları sırasında toplam 16,861 bireysel tazminat başvurusunu değerlendirip karara bağladı.

IER'in vardığı sonuç, maddi tazminat ve diğer bireysel tazmin yöntemlerinin yanısıra, tazminatların bir grup boyutu da içermesi gerektiği idi. Bazı bölgelerin ve toplulukların insan hakları ihlalleri ve ardından gelen siyasi şiddeti toplu olarak yaşadıkları bulgusundan hareketle IER, başlıca amacı bu bölgelerin ekonomik ve sosyal rehabilitasyonu olan grup-merkezli bir tazminat programının benimsenmesi tavsiyesinde bulundu. Aynı şekilde IER bu bölgelerde çeşitli anma/hatırlama programlarının geliştirilmesini de önerdi.

ÖRNEK VAKA İNCELEMELERİ

Hali hazırda pek çok ülke kitlesel insan hakları ihlallerinin kolektif boyutuna karşılık vermeye çalışıyor; Kolombiya, Liberya, Fas, Peru, Sierra Leone, Doğu Timor ve Endonezya’da Aceh Eyaleti örneklerinde önerilen veya uygulanan politikalar arasında kolektif tazminat düşüncesi öne çıkıyor. Bu ülkelerin her biri tazminatların tasarımı ve uygulanmasında farklı bir aşamada ve farklı bir bağlamı temsil ediyor. Örnek vaka incelemeleri kolektif tazminatların uygulanması çabasında gündeme gelen farklı, ama yine de bağlantılı çıkmazlara dair bir arkaplan sunuyorlar.

Fas ve Peru bir anlamda, kolektif tazminat programlarının uygulanması bakımından en “ileri” örnekler. Ancak her ikisi de hakikat komisyonlarının kolektif tazminat programları uygulanması tavsiyelerini uygulanabilir programlara dönüştürmekle boğuşuyorlar. İki ülke de “kolektif tazminatlar”ın kavramsal zeminini ve hangi tazminat türlerinin grup-temelli veya kolektif olarak görülebileceğini belirledi. İki ülkenin de tazminat politikalarının tanımlanmasında ve fiili tazminat uygulamalarının tasarlanmasında mağdurların katılımını teşvik etmeye çalışması önemli. Ayrıca kolektif tazminatların uygulanması için gerekli operasyon ve karar alma yapılarını da inşa etmeleri gerekti. Bu iki deneyimden –hem benzerliklerinden hem de farklılıklarından- hareket etmek kolektif tazminatların tasarımı ve uygulanmasında mevcut dinamiklere dair anlayışımızı derinleştirmeye yardımcı olacaktır.

Devletler genelde geçiş döneminde adaleti, özelde de tazminatlar politikasını genellikle sosyal ve ekonomik az gelişmişlik, kıt kaynaklar ve çatışan ihtiyaçlarla belirlenmiş koşullarda uyguluyorlar. Bunun nedeni sadece silahlı çatışmaların ve otoriter rejimlerin ulusal, makro ekonomik düzeyde muazzam olumsuz etkilerinin olabilmesi değil, aynı zamanda insan hakları ihlallerinin mağdurlarının çoğunlukla zaten marjinalleştirilmiş insanlar olmasıdır. Bu ortak bağlam pek çok ülkede birbirine paralel deneyimlere yol açmıştır.

Hakikat komisyonlarının sağlık hizmetleri ve eğitim yardımlarının tazminatların parçası olmasını önerdiği Sierra Leone ve Doğu Timor’da, uygulayıcılar ve sivil toplum aktivistleri bu tazminat biçimlerinin mağdurlar ve aileleri için uygun olup olmadığı sorusuyla boğuşmaktalar, zira bu insanlar bu sosyal hizmetlerin sağlamayı amaçladığı faydalarla örtüşmeyebilecek hak ihlalleri yaşadılar. Bu örneğin gündeme getirdiği daha genel soru ise şu ikisinden biridir: Sosyal hizmetler tazminatların yerini alabilir mi? Ya da sosyal hizmetler tazminatların asli ya da temel bir parçasını teşkil edebilirler mi? Her iki yaklaşımda da, mağdurların maruz kaldığı zararın kabul edilmesi bakımından etkileri nedir? Bu ise şüphesiz, devletin bütün vatandaşlara yönelik yükümlülükleri ile insan hakları ihlallerinin mağdurlarına telafi sunma sorumluluğu arasındaki ilişkiyi gündeme getirir.

Aceh Eyaletinde (Endonezya) ve Kolombiya’da, neyin kolektif tazminat olduğu ve neyin insani yardım olarak verildiği konusunda bir miktar karışıklık söz konusu. Aceh’te durumun böyle olmasının sebebi çatışma sonrası kolektif tazminatların uygulanması süreciyle, ayrılıkçılar ile Endonezya hükümeti arasında bir barış anlaşmasının da yolunu açan tsunaminin yıkıma uğrattığı insanların ihtiyaçlarını karşılamaya yönelik insani yardım girişimlerinin çakışmasıydı. Kolombiya’da ise, çatışma sürdüğü ve ihlaller yaşanmaya devam ettiği halde siyasi koşullar tazminat girişimlerinin ortaya çıkmasına yol açtı. Bu iki vaka, süregelen bir çatışmanın veya doğal bir felaketin mağdurlarının ihtiyaçlarının karşılanmasında, acil insani yardım çabalarının yanında tazminatların nasıl bir rol oynaması gerektiği sorusunu gündeme getirmektedir.

Son olarak, diğer ülkelere çıkarılan dersler tazminatlar konusunda henüz başlangıç safhasında olan Liberya için (bu raporun yazıldığı sırada Hakikat ve Uzlaşma Komisyonu,

“grup tazminatları” önerilerini de içeren nihai raporunu yeni açıklamıştı) bilgilendirici olabilir. İster Liberya’nın komşusu Sierra Leone’den, ister bölge dışından gelsin, bu deneyimler grup veya kolektif tazminat seçeneğine yönelmenin zorluklarını hesaplamak için bir şans sunmaktalar.

ACEH EYALETİ (ENDONEZYA)

Çatışmanın Genel Hatları

Endonezya’nın Aceh eyaletindeki ayrılıkçı çatışmanın başlangıcı 1950’lere, Özgür Aceh Hareketi’nin (GAM) bağımsız bir İslami devlet kurma çabalarına uzanır. Aceh’in gaz sahalarının gelirlerinin denetimi GAM’ın oluşumunda kilit bir etmendi ve Aceh’teki uzayıp giden çatışmada hep başat mesele oldu. 1976’da GAM tek taraflı olarak Aceh’in bağımsızlığını ilan etti ve çatışma otuz yıldan uzun süre devam etti. Başkan Suharto’nun Yeni Düzen rejiminde şiddet tırmandı, bu dönemde Aceh Eyaleti “askeri operasyon bölgesi” ilan edilerek Endonezya ordusuna bölgede daha da baskıcı araçlar kullanma yetkisi verildi. 2004’te eyaleti yerle bir eden tsunami barış için de bir itki sağladı ve 2005’te GAM ile Endonezya Hükümeti arasında Finlandiya’nın Helsinki şehrinde imzalanan barış anlaşmasının önünü açtı.

Çatışma süresince binlerce sivilin öldürüldüğü, bundan daha fazlasının da işkenceye uğradığı ve kaybedildiği tahmin ediliyor. Keyfi tutuklamalar, gözaltılar, kitlesel yerinden etmeler ve çocukların asker yapılmasının yanısıra tecavüz ve cinsel şiddet de yaygındı. Aceh’teki çatışma geniş boyutluymuştu, doğrudan hak ihlalleri veya bunların eğitim, sağlık ve yaşam koşulları üzerindeki etkileri yoluyla bütün bölgeyi etkiliyordu.

Geçiş Döneminde Adalet Alanında İlerleme

Endonezya Hükümeti’nin GAM ile imzaladığı Helsinki barış anlaşması kapsamında oluşturulan geçiş döneminde adalet programı şunları içeriyordu: GAM’la ilişkili siyasi tutuklular için af; GAM’ın ve Aceh’teki Endonezya güvenlik güçlerinin dağıtılması ve silahsızlandırılması; eski savaşçılar, siyasi tutuklular ve “kanıtlanabilir bir kayba uğramış siviller” için bir “reintegrasyon”(yeniden bütünleşme) programı; Aceh için bir Hakikat ve Uzlaşma komisyonu ile bir İnsan Hakları Mahkemesinin kurulması; hukuk devletinin tesisine ilişkin belirli kurumsal reformlar.

Ağustos 2006’da Endonezya Parlamentosu, Aceh’in Yönetimine Dair Kanunu (AYDK) geçirdi. AYDK Aceh için bir Hakikat ve Uzlaşma Komisyonu ile İnsan Hakları Mahkemesi kurdu, ancak mahkemenin yetki alanını gelecekte oluşacak ihlallerle sınırladı ve Aceh Hakikat ve Uzlaşma Komisyonunu (HUK) gelecekte kurulacak bir ulusal HUK’un “ayrılmaz parçası” ilan etti. Endonezya Anayasa Mahkemesi kuruluş yasaının anayasaya aykırı olduğunu ilan edince ulusal HUK’un kuruluşu sekteye uğradı. Helsinki anlaşmasının imzalanmasından bu yana Aceh’teki geçmiş ihlaller hakkında bilgi toplanması yönünde ciddi bir girişim olmadı.

Geçiş Döneminde Adalet Uygulaması Olarak Tazminatların Konumu

2006’da Endonezya Hükümeti, GAM ve sivil toplum temsilcileri Aceh’te bir “reintegrasyon (yeniden bütünleşme) koalisyonu” tesis ettiler (BRA ya da Badan Reintegrasi Aceh adıyla

bilinir), ancak siyasi ihtilaflar sonucu GAM ve sivil toplum temsilcileri bu koalisyondan çekildiler.

Başlangıçta BRA'nın reentegrasyon/ yeniden bütünleşme programının amacı, mağdurlar ve gruplar tarafından önerilecek projelere mali destek sağlamaktı. 45,000 proje önerisi aldıktan sonra BRA başlangıçtaki anlayışı terk etti ve yeniden bütünleşme programını Dünya Bankası yardımıyla yeniden düzenledi. BRA artık şu kapsamda uygulamaları içeriyor:

- Eski militanlar için “ekonomik güçlendirme” amaçlı mali paketler;
- Dünya Bankası'nın Ulusal Kecamatan Kalkınma Programı aracılığıyla, köy düzeyinde uygulanan ayrı bir yardım programı; bireyler, gruplar ya da bütün bir köy yararlanabiliyor.
- Diyet veya tazminat ödemeleri. Çatışmalar nedeniyle ölenlerin veya kaybolanların ailelerine yıllık 200 ile 300 dolar arasında değişen ödemeler yapılıyor.
- Sosyal hizmetler (evi yakılan veya yıkılanlar için ev edinme yardımı, mağdurlar ve sakat kalmış eski militanlar için sağlık hizmetleri, öksüz kalanlara eğitim bursları).

Hak sahibi olanların belirlenmesi ve şeffaflık meselelerinin yanı sıra, sivil mağdurlar tazminatların sürdürülebilir yaşam koşulları, uzun dönemli sağlık bakımı ve eğitimi içermesini talep ettiler. Ayrıca, yararlanacaklar arasında cinsel şiddet mağdurlarına yer verilmedi.

Kolektif veya Topluluk Tazminatlarına Yaklaşım

Aceh'te devlet tarafından örgütlenen girişimler çoğunlukla yeniden bütünleşme ve yeniden inşaya odaklanıyor. Bunun sonucu olarak devlet, sivil mağdurlardan çok eski militanlara öncelik verdi, mağdur topluluklara ise belirli ihlalleri hedef alan tazminatlardan ziyade, yeniden inşa için mali destek sağladı. Bu ise kimi durumlarda topluluklar arasında gerilime neden oldu. Militan ya da sivil olsun, mağdurların acıları ve kayıpları ile hak kazandıkları yeniden bütünleşme yardımları arasında belirgin bir bağlantının olmayışı, uluslararası insan hakları hukuku ve uygulamasında tazminatların temelini teşkil eden tanıma unsurunu bir kenara itiyor. Cezai takibat veya hakikatin aranması yoluyla hesap sorma mekanizmalarının yokluğu da mağdurlara tazminat sunma amacını zayıflatıyor. Yeniden bütünleşme sürecinde mağdur merkezli bir yaklaşım noksanlığı bir anlamda Helsinki Barış Antlaşmasının dilinde de bulunabilir ki bu antlaşmada İnsan hakları ihlallerinin mağdurlarından bahsetmek yerine “etkilenen siviller” ifadesi kullanılmaktadır.

KOLOMBİYA

Çatışmanın Genel Hatları

Kolombiya, batı yarıküresindeki en uzun süreli iç silahlı çatışmaya sahne olmuştur. Çatışma boyunca Kolombiya Devrimci Silahlı Güçleri (İspanyolca kısaltmasıyla FARC), Ulusal Kurtuluş Ordusu (İspanyolca kısaltmasıyla ELN), gerillalar, devlet güvenlik güçleri ve devlet destekli paramiliter gruplar kitlesel insan hakları ihlallerinin failleri oldular. Ayrıca sayıları üç milyonu aşan, ülke içinde yerinden edilmiş kişiyle Kolombiya, dünyanın en vahim insani krizlerinden biriyle yüz yüze. Çatışma hukuk devletini ciddi ölçüde zayıflattı ve gerilla ile paramiliter etkinlik veya uyuşturucu ticareti arasındaki ayrımları belirsizleştirdi.

Yüksek Adalet Mahkemesi, yürüttüğü soruşturmalar ve 2005 tarihli Adalet ve Barış Yasası kapsamındaki özel oturlara katılan örgütleri dağıtılmış paramiliter savaşçıların yeminli ifadeleri sonucunda, hem paramiliter gruplar ile resmi güvenlik güçleri arasında hem de paramiliter gruplar ile yerel ve bölgesel düzeydeki siyasi liderler arasındaki işbirliğini açığa çıkarttı –bu olay kamuoyunda “para-siyaset” skandalı olarak adlandırıldı. Bu skandalın sonucunda akademisyenler, insan hakları aktivistleri, mağdurlar ve grup liderleri, çatışan tarafların dağıtılması ve muhtemel barış antlaşmaları için yürütülen müzakerelerin yanı sıra, adalet ve hesap verme taleplerinin nasıl karşılanabileceğine dair ulusal düzeyde bir tartışma başlattılar. Hükümet ve hükümet dışı aktörler, barış ve adalet denklemini dengeleyecek öneriler sunarken giderek daha fazla “haklar retoriği”ne (hakikat, adalet ve tazminat hakkı) başvurur oldular.

Geçiş Döneminde Adalet Alanında İlerleme

2003’ün ortalarında Kolombiya Birleşik Nefsi Müdafaa Güçleri (İspanyolca kısaltmasıyla AUC) adlı bir paramiliter federasyon, en ciddi insan hakkı ihlalcileri de dâhil olmak üzere AUC üyeleri için hükümetin uzun hapis cezaları tehdidini azaltma vaadine karşılık dağılmayı ve silahsızlanmayı kabul etti. Bu teklif ülkedeki barış ve adalet tartışmasını daha da alevlendirerek hakikat, tazminat ve hesap verme meselelerini gündeme getirdi. Başlangıçta hükümet hapis cezalarını başka cezalarla değiştirecek, ancak mağdurların haklarını koruyan uluslararası hukukun gerisinde kalacak bir yasa önerdi. Uzun ve karmaşık bir yasama sürecinin sonunda Kolombiya Kongresi Temmuz 2005’te tartışmalı 975 sayılı yasayı (Adalet ve Barış Yasası) onayladı. Yasa hemen Anayasa Mahkemesinin önüne geldi.^[2] Mahkeme yasayı iptal etmedi, ancak anayasaya aykırı bulduğu kimi maddelerde önemli değişiklikler yaptı. Mahkemenin değiştirdiği haliyle yasa, üyesi oldukları yasadışı silahlı gruplardan ayrılarak devletle tam işbirliği yapanların hapis cezalarında indirim sağlayacak özel bir cezai yargılama usulü getiriyor. Söz konusu işbirliği, işlenen suçlar hakkında hakikati söyleyip olguları açığa çıkarmak, ellerindeki malvarlıklarını resmi bir tazminat fonuna aktarmak ve yasadışı silahlı grupların dağıtılması sürecinde işbirliği yapmak şeklinde olabilir. Suçlarını itiraf etmeyen, malvarlıklarını tazminat fonuna devretmeyen ya da yeni suçlara karışan paramiliter grup üyeleri ceza indiriminden yararlanamayacaklar. İndirimli cezaların süreleri ise sekiz yıldan çok, beş yıldan az olamayacak.

Geçiş Döneminde Adalet Uygulamaları Olarak Tazminatların Konumu

Kolombiya, Adalet ve Barış Yasasının öngördüğü ceza muhakemesi usullerini başlangıçta mağdurlara tazminat sağlamanın bir yolu olarak seçti. Yasa mağdurlara, kendilerine karşı işlenen hak ihlallerinin failini bir birey olarak belirleyemese veya ismini veremese dahi tazminat talebinde bulunma hakkı veriyor. Mağdurların tek yapması gereken uğradıkları zarar ile belirli bir grubun işlediği belirli bir yasadışı eylem arasındaki bağı kanıtlamaları. Yasa ayrıca devlete, faillerin teslim ettikleri, hükümetin katkıları ve uluslararası topluluğun tahsis edeceği olası fonlar ile oluşacak bir Mağdurlar İçin Tazminat Fonu oluşturma görevi veriyor. Adalet ve Barış Yasasının anayasaya uygunluğu hakkında hüküm verirken Anayasa Mahkemesinin, failin ya da bağlı olduğu grubun malvarlıklarının mağdura borçlu olunan tazminat için yeterli olmaması halinde, tazminatın ödenmesinin devletin sorumluluğunda olduğunu belirttiğinin altını çizmek gerekir.

Hükümet, “Adalet ve Barış” mahkemelerinin tazminatlar hakkında karar verirken başvuracağı ölçütlerin belirlenmesi görevini Ulusal Tazminatlar ve Uzlaşma Kuruluna (İspanyolca kısaltmasıyla CNRR) verdi. Bu kriterlerin belirlenmesinde CNRR, hem ulusal hem de

uluslararası hukukun tazminatlara ilişkin ilkelerine başvurdu. “Adalet ve Barış” ceza soruşturmalarının başlamasından üç yıl sonra, özel “Adalet ve Barış” savcılıklarına başvurmuş mağdur ve aile üyelerinin sayısı 150,000’i geçse de tazminat yaptırımlarının uygulanması hala uzakta ve geleceği belirsiz. Bu durum nedeniyle CNRR de dâhil çeşitli kurumlar, hükümetin programı yürütmek için mevcut yargı mekanizmalarına güvenmek yerine idari bir tazminat programı oluşturmasını önerdiler. Bunun sonucunda Nisan 2008’de bir başkanlık kararnamesiyle bireysel mağdurlara yönelik bir idari tazminat programı tesis edildi. Bu kararname Kolombiya’da mağdurların acil durumunu gidermeye yönelik olumlu bir adım olarak görülebilirse de, çok sorunlu unsurlar da içeriyor. Kararname devlete bağlı unsurların işlediği ihlallerin mağdurlarını tazminat programının dışında tutuyor. Ayrıca, tazminat programı, devletin sorumluluğundan ziyade “dayanışma” mefhumuna dayandırılıyor. Dahası, kararname sorunlu, zira mağdurların hâlihazırda almış olduğu insani yardımların bu program vesilesiyle alacakları toplam tazminat tutarından düşülmesini öngörüyor^[3] ve sadece maddi tazminata odaklanarak, devlet kurumlarının yanıtlaması gereken bütün diğer tazminat biçimlerini dışarda bırakıyor.

Kolektif veya Topluluk Tazminatlarına Yaklaşım

Kolektif tazminatlar idari tazminat programları ya da yargı süreçleri aracılığıyla gelişebilirler. Adalet ve Barış Yasası mağduru, yasadışı silahlı gruplarca icra edilen ve “yasayı ihlal eden” eylemlerin sonucunda bireysel veya “toplu olarak” zarar gören kişi şeklinde tanımlıyor. Böylece yargı süreci bireysel ve kolektif mağdurların tazminat talep etme imkânının önünü açıyor. Adalet ve Barış Yasası “kolektif tazminatlar ihlallerden etkilenen toplumların psiko-sosyal yeniden inşasına odaklanmalıdır” diyor ve bu tazminat biçiminin “özellikle sistemli şiddetten etkilenen topluluklara sunulduğu”nu belirtiyor.^[4] Öte yandan, Adalet ve Barış Yasası CNRR’ye ulusal hükümet tarafından uygulanmak üzere kolektif tazminatlara dair bir kurumsal plan önerme görevini verdi. Bu program, hukuk devletini ve sosyal ve ekonomik hakların gereğini yapmaktan sorumlu kurumları yeniden tesis edecek, etkilenen vatandaşların haklarını onaracak ve teşvik edecek ve mağdurları kabul edip onurlandıracak önlemler içerecekti.

Kolektif tazminatlara ilişkin bir öneri hazırlamak amacıyla CNRR, tazminat planı hazırlamada deneyim kazanmasını sağlayacak bir pilot proje yürütmeye karar verdi. CNRR sorumluluğunun kolektif tazminat girişimlerini bizzat yürütmek yerine yönetmek, eşgüdüm sağlamak ve denetlemek olduğuna karar verdi, zira yasal olarak yetkisi dâhilinde olan öneriler geliştirmektir, tazminat girişimlerini yürütmek değil. CNRR katılımcı bir yaklaşımda karar kıldı; her bir vakada yurttaşlar pilot projenin her aşamasına katılıyor, sonuçta kolektif tazminat uygulamalarını ayrıntısıyla tarif eden bir belge hazırlanıyordu.

Ocak 2007’de, toplulukların kültürel, etnik, coğrafi ve sosyo-ekonomik çeşitliliğinin yanı sıra şiddetin etkisini de ölçüt olarak alan CNRR, kolektif tazminatlar pilot projesi için 10 vakaya onay verdi. Seçilen 10 topluluktan sekizi pilot projede yer almaya karar verdi. Pilot projeler iki aşamada gerçekleşti: her bir toplulukla diyalog ve değerlendirme sürecini içeren bir ilk temas ve ardından müdahale safhası. Çeşitli katılım uygulamalarından hareketle proje her bir topluluk ya da grubun maruz kaldığı çeşitli ihlalleri ve zararları derleyecek. Topluluk veya grubun değerlendirmeleri onaylamasıyla birlikte, bu analize dayalı olarak tazminat uygulamaları tasarlanabilecek. Pilot projelerden sorumlu olan CNRR ekibi, halen projenin sonuçlarından hareketle idari bir kolektif tazminatlar programının nasıl oluşturulacağına dair bir öneri hazırlamakla meşgul. Ancak ne projelerin uygulama safhasına geçildi, ne de CNRR

ekibi öneri taslaklarını hazırlamış buldukları vakalarda mağdurların önerilerinin maliyetlerini hesapladı.

FAS

Genel Durum

1912 ile 1956 arasında güneyde Fransız, kuzeyde ise İspanyol himayesinde bulunan Fas, 1956'da V. Muhammed'in hükümranlılığı sırasında bağımsızlığını yeniden kazandı. O zamandan bu yana Fas Krallığı, insan hakları ihlallerinin de dahil olduğu siyasi istikrarsızlık ve çalkantı dönemleri yaşadı: 1956-1958 arasında Rif bölgesinde kargaşa ve siyasi cinayetler; 1960'lar ve 1970'lerde hükümetin halk ayaklanmalarını, silahlı eylemleri ve darbe girişimlerini şiddetle bastırıldığı ve siyasi muhaliflere karşı kaybetme ve keyfi tutuklama şeklinde ihlaller gerçekleştirdiği yoğun şiddet dönemi; 1981, 1984 ve 1990 yıllarında gerçekleşen toplumsal protestolara karşı aşırı ve orantısız devlet gücü kullanımı. Sonradan "Kurşun Yılları" olarak anılan bu dönemde insan hakları ihlalleri kitlesel boyutlardaydı.

Geçiş Döneminde Adalet Alanında İlerleme

Yıllarca insan hakları ihlallerinin inkârının ardından 1990'ların başında bir tedrici serbestleşme süreci başladı. Bu süreç hem temel hak ve özgürlüklerin hayata geçmesini, hem de geçmişteki insan hakları ihlallerinin kabulünü teşvik etti. Kral II. Hasan, insan haklarının korunması için kurumsal garantileri güçlendirmek üzere İnsan Hakları Danışma Kurulunu (CCDH) kurdu. Aynı dönemde yasama meclisi, yurttaşlık haklarını, seçim düzenlemelerini ve medeni hukuku içeren önemli anayasal ve yasal reformlar geçirdi. Kralın 1999'da kurduğu Bağımsız Tahkim Kurulu, zorla kaybetme ve keyfi tutuklama mağdurlarına bireysel tazminat ödenmesi yönünde sınırlı yetkiye sahipti.

Bu bağlamda, sivil toplumun geçmişte yaşanan ihlallerin daha kapsamlı ele alınması taleplerine karşılık, 1999'da babası II. Hasan'ın yerine geçen Kral VI. Muhammed 7 Ocak 2004'te Eşitlik ve Uzlaşma Komisyonunu (IER) kurdu. IER bir başkan ve 16 üyeden oluşuyordu; üyeler arasında eski siyasi tutuklular da bulunurken, yarısı CCDH'den geliyordu. IER 23 ay boyunca görev kapsamı içindeki, 1956'da Fas'ın bağımsızlığı ile başlayıp 1999'da Bağımsız Tahkim Kurulu'nun kuruluşu ile sona eren 43 yıllık dönemi inceledi.

IER'nin yetki alanı genişti; faili meçhuller, keyfi tutuklamalar, işkence, cinsel şiddet ve orantısız aşırı güç kullanımı sonrasında meydana gelen yaşam hakkı ihlallerini içeren sistemli ve kitlesel nitelikli büyük insan hakları ihlallerini soruşturmakla görevliydi. Ayrıca, IER'nin bundan sonra geniş insan hakları ihlallerinin önlenmesi ile diyalogun geliştirilmesi ve bir uzlaşma zemini oluşturulması için önerilerde bulunması da bekleniyordu. IER nihai raporunu Kasım 2005'te krala sundu. Komisyon, hafızanın korunması, bir daha tekrarlanmama garantisini, geçmiş ihlallerin kalıntılarının tazminatlar yoluyla giderilmesi ile devlet kurumlarına güvenin, hukuk devletinin ve insan haklarının yeniden tesisi konularındaki önerilerini, geçmişteki ihlallere ve hangi koşullarda oluştuklarına dair yaptığı araştırma ve analize dayandırdı.

Geçiş Döneminde Adalet Uygulaması Olarak Tazminatların Konumu

IER tazminatları, insan hakkı ihlallerinden mağdur olanların haklarını tesis edecek tüm uygulamaları ve süreçleri kapsayacak şekilde ele aldı. Bu yaklaşımı, uluslararası hukuk

standartları ve başka ülkelerde daha önce faaliyet göstermiş hakikat komisyonlarının deneyimleri ile birleştiren IER, tazminatlar politikasını hakikati arama, adalet ve uzlaştırma görevleri ile ilişkilendirmeye çalıştı.

Bireysel uygulamalar konusunda IER maddi tazminata özel önem verdi. Önce Bağımsız Tahkim Kurulu'nun önceki çalışmalarını gözden geçirdi, ardından kendi ilke ve ölçütlerini belirlerken, sunacağı maddi tazminat tutarları ve başka tazminat biçimlerini kararlaştırırken, maruz kalınan ihlallerin türünü, mağdurun sosyal koşullarını ve toplumsal cinsiyet, eşitlik ve dayanışma konularını dikkate aldı. Faili meçhuller, keyfi tutuklama, siyasi cinayet ve kentsel isyanlar sırasında yaralanma, zorunlu sürgün ya da cinsel şiddet gibi ihlallerden mağdur olmuş 9,779 kişiye, sadece maddi tazminat veya başka tazminat biçimleri ile birlikte maddi tazminat sunuldu. Komisyon ayrıca, tıbbi ve psikolojik rehabilitasyon, topluma yeniden kazandırma, yurttaşlık haklarının iadesi ve el konulan kişisel mülkün iadesi gibi farklı bireysel uygulamalar da önerdi.

Kolektif veya Topluluk Tazminatlarına Yaklaşım

IER'nin kurucu yasası kamusal ya da topluluk düzeyinde tazminatlar kavramına da yer veriyor. Bu türden tazminat uygulamalarının neler olabileceği konusunda IER katılımcı bir yaklaşım benimsemeye çalıştı. Çeşitli şehirlerde ve bölgelerde seminerler düzenledi. 200'den fazla örgüt ile ülke içinden ve dışından 50 uzmanın katıldığı bir ulusal forum düzenledi, hem devlet kurumlarıyla hem de sivil toplum aktörleri ile danışma toplantıları yaptı.

Kimi bölgeler ve topluluklar, siyasi şiddet ve onu takip eden insan hakları ihlalleri ile toplumsal olarak marjinalleştirme, kalkınma programlarından ve kamu hizmetlerinden dışlanma gibi ekonomik zararlardan, doğrudan veya dolaylı, toplu halde mağduriyet yaşadıklarını düşünüyorlar. Bu bölgeler ve topluluklar için IER'nin önerisi "topluluk tazminatları" oldu.

Kitlesel boyutta baskı yaşayan, kamu hizmetlerinden dışlanan, ya da devlet tarafından siyasi direniş ve muhalefetin merkezleri olarak görülen bölgelerde devlet kalkınma fonlarından mahrum bırakılan çeşitli bölgeler için sosyo-ekonomik kalkınma ve anma programları önerildi. Gizli tutuklama ve işkence merkezlerinin bulunduğu bazı bölgeler de bu programdan yararlanacaklar arasına dahil edildi, çünkü gizli hapisanelerin varlığı nedeniyle etkilenmiş ve marjinal kılınmışlardı. Yararlanan bölgeler Figuig, Nador, El Hoceima, Er rachidia, Khenidra, Ouarzazate, Zagora, Hay Mohammadi (Kazablanka), Tantan, Azilal ve Khémisat.

Topluluk tazminatları programı kalkınma boyutunun yanı sıra simgesel bir boyut da içeriyor. Programın kalkınma boyutu kapasite inşası, sosyo-ekonomik kalkınma ve çevre koruması aracılığıyla zararın tazminini ve hedef alınan toplulukların sosyal ve ekonomik ihtiyaçlarına yanıt vermeyi amaçlıyor. Simgesel boyut ise eski gizli tutuklama merkezlerinin anma mekanlarına dönüştürülmesi de dahil, anıtların inşası ve anma etkinliklerinin düzenlenmesi ile yaşanan mağduriyetin kabulünü ve hafızanın korunmasını amaçlıyor.

Programın işleyişinin birinci yılında politika yapıcı makam olarak CCDH, proje yönetimini üstlenen *Fondation Caisse de Dépôt et de Gestion* (devlet ait bir finans kurumunun kurduğu ve mali destek verdiği kâr amacı gütmeyen bir vakıf) ile birlikte şunları başardı:

- Dört birimden oluşan bir kurumsal yapı oluşturuldu: bir ulusal yürütme kurulu, bir merkezi idare birimi, koordinasyon birimlerinden oluşan bir konsey ve programdan yararlanan 11 bölgenin her biri için bir koordinasyon birimi;
- Toplumsal cinsiyet, katılımcı yaklaşımlar, çatışma yönetimi, iyi yönetim ve topluluk tazminat projelerinin geliştirilmesi konularında ilk yerel eğitimler dizisini başlattı.

Topluluklara yönelik tazminat projeleri, CCDH ile imzalanan anlaşmalar aracılığıyla hükümet birimleri tarafından ve hükümet birimlerinin ya da teberru veren uluslararası kurumların desteklediği çağrılar aracılığıyla yerel STK'lar tarafından yürütülecek.

Şimdiye kadar CCDH programın uygulanmasına yönelik bakanlıklar ve devlet birimleri ile 10'dan fazla anlaşma imzaladı. Bu anlaşmalar uyarınca bakanlıklar ve devlet birimleri doğrudan grup tazminatı projeleri yürütecek, kolektif tazminatlar kapsamındaki 11 bölge de kamu hizmetlerinin sunumunda "olumlu ayrıcalık"tan yararlanacak.

Temmuz 2008'de *Fondation Caisse de Dépôt et de Gestion* yerel STK'lar tarafından uygulanacak grup tazminatı projeleri için ilk öneri çağrısını başlattı. Bu ilk çağrı için ayrılan toplam kaynak 14 milyon dirhemdi (yaklaşık 1.8 milyon ABD Doları). Bu çağrının kaynakları Avrupa Komisyonu (AK) ve Fas devletine bağlı Doğu Vilayetleri Kalkınma Ajansı tarafından sağlanıyor ve Figuig, Quarzazate, Errachidia, Khenifra, Al Hoceima, Nador ve Kazablanka-Hay Mohammadi bölgelerini kapsıyor. Öneri çağrısında şu temalara yer verildi:

- Özellikle yerel yönetim alanlarında yerel paydaşların kapasitelerinin inşası;
- İnsan haklarının ve vatandaşlığın teşviki;
- Anma mekânlarının yapımı ve Kurşun Yıllarına dair veri toplanması yoluyla anma;
- Programın hedefindeki topluluklar için gelir yaratıcı etkinliklerin desteklenmesi;
- Toplumsal cinsiyet eşitliği (gender mainstreaming);
- Çevre koruma.

Şubat 2009 sonu itibariyle, 91 başvuru arasından 33 proje seçilmişti. Bunlar arasından 10 tanesi Ouarzazate'de, 3 tanesi Errachidia'da, dördü Nador'da, üçü Kazablanka-Hay Mohammadi'de, biri Al Hoceima'da, bir tanesi de Khenifra'da. Projeler 30 yerel STK tarafından 12 ile 24 aylık süreler içinde yürütülecek. Projelerin her birine verilen maddi destek 50,000 dirhem ile 500,000 dirhem (6,250 ABD doları ile 62,500 ABD doları) arasında değişiyor.

2009'da toplam 20.5 milyon dirhem (2.57 ABD doları) tutarında iki öneri çağrısı daha yapıldı.

PERU

Çatışmanın Genel Hatları

Peru'da 1980'den 2000'e dek süren iç çatışma, bağımsızlıktan bu yana yaşanan en kanlı ve uzun çatışmaydı ve yaklaşık 69,280 insanın ölümüne neden oldu. Hakikat ve Uzlaşma Komisyonunun (İspanyolca kısaltmasıyla CVR) bulgularına göre, çatışmada en fazla zarar gören ve orantısız şekilde ölümlerin en büyük kısmını yaşayan kırsal bölgelerdeki yoksul yerli nüfustu. CVR, demokrasinin onarılmakta olduğu bir dönemde silahlı Aydınlik Yol (*Sendero Luminoso* – SL) grubunun, Peruluların çoğunluğunun arzusu hilafına "eski Devlete" karşı silahlı mücadeleye girişme kararı almasının çatışmaları başlatan neden olduğu sonucuna

vardı. CVR, suikast ve kasıtlı kaybetmelerin yanı sıra, en başta da ülkenin en yoksul bölgelerindeki topluluklara ve köylü nüfusa yönelik katliam ve yıkımların başlıca failinin SL olduğunu söyledi.

1984'te başka bir silahlı grubun ortaya çıkışı ile şiddet tırmandı: suikast, adam kaçırmaya ve rehine eylemlerine girişen Devrimci Tupac Amaru Hareketi (İspanyolca kısaltması ile MRTA). Ulusal hükümet sonuçta SL ve MRTA'ya karşılık vermede yetkiyi devlet güvenlik güçlerine devretti. Bu ise cezalandırmadan muaf bir anti-terör siyaseti çerçevesi yarattı. Güvenlik güçleri ayırım gözetmeksizin baskı uygulamaya yöneldi ve sayısız insan hakları ihlalleri işledi. Bu ihlaller sistemliydi, ülkenin belli bölgelerinde genelleşmişti, uzun dönemler boyunca sürdü ve asla yargı tarafından yeterince ele alınmadılar.

Geçiş Döneminde Adalet Alanında İlerleme

2000'de Alberto Fujimori hükümetinin düşüşü, demokratik kurumların dönüşü, hukuk devletinin yeniden tesisi ve insan haklarına görece daha fazla saygı gösterilmesi CVR'nin kurulmasının önünü açtı. Bölgedeki diğer geçiş döneminde adalet deneyimlerinden farklı olarak, CVR'nin kuruluşu adli soruşturmalarda imkânsızlığından ötürü değildi. Aslında, Amerikalılar Arası İnsan Hakları Mahkemesi (Inter-American Court of Human Rights – IACHR) *Barrios Altos* [5] davasındaki kararıyla zaten Fujimori döneminde çıkarılmış iki af yarasını iptal ederek, insan hakları ihlallerini de içeren çok sayıda davanın yeniden açılmasına izin vermişti. Böylece adli soruşturmalara katkı olarak CVR'nin hakikat arama faaliyetine de yer açılmış oldu.

CVR'nin görevi çatışmanın nedenlerini derinlemesine araştırmak ve çatışmalara karışmış çeşitli aktörlerin sorumluluklarını tespit etmektir. Ağustos 2003'te dokuz ciltten oluşan nihai raporunu sundu. Nihai rapor silahlı iç çatışmanın nedenlerini, şiddetini ve sonuçlarını irdeliyor ve mağdurların sosyal-demografik profili ve sayısı bakımında yirmi yıllık çatışmaya dair yeni bir hakikat versiyonu sunuyordu. Ayrıca nihai raporda böylesi bir şiddetin yeniden ortaya çıkmasının önlenmesi için Peru devletinin yapması gerekenlere dair bir dizi tavsiye de yer alıyordu.

2.5.3. Geçiş Döneminde Adalet Uygulamaları Olarak Tazminatların Konumu

CVR'nin görevleri dâhilinde “mağdurları ve yakınlarını tazmin edecek ve onurlandıracak önerilerin” hazırlanması da yer alıyordu; nitekim önerdiği Kapsamlı Tazminat Planı, 2005'te çıkarılan Kapsamlı Tazminat Planı Oluşturulmasına Dair Kanun (İspanyolca kısaltmasıyla PIR) ve ardından 2006'da çıkarılan yönetmeliklerle yasalaştı. Yasa ile “CVR raporunun sonuç ve tavsiyeleri uyarınca, Mayıs 1980 ile Kasım 2000 arasındaki dönemde gerçekleşen şiddetin mağdurları için PIR'ın normatif çerçevesi” tespit edilmişti. PIR, içerikleri 2006 yönetmelikleri ile belirlenen yedi programdan (yurttaşlık haklarının yeniden tesisi, eğitim alanında tazminatlar, sağlık alanında tazminatlar, kolektif tazminatlar, simgesel tazminatlar, ekonomik tazminatlar ve barınma) oluşmaktadır. Mağdurları, kimlerin yararlanacağını ve hangi durumların dışlanacağını tanımlamaktadır. PIR'ın mağdurlara ilişkin tanımı, insan haklarını ihlal eden eylem ve ihmallerden zarar görmüş bireyleri ve grupları kapsamaktadır; yararlanıcılar ise iki kategoriye ayrılmıştır: bireysel yararlanıcılar –ölen ya da kaybolan bireylerin yakınları, doğrudan mağdur olanlar ve dolaylı mağdur olanlar- ile kolektif yararlanıcılar. Ancak uluslararası hukuk standartlarına aykırı şekilde, devlet tarafından SL, MRTA veya başka yıkıcı olduğu iddia edilen örgütlerle bağlantılı olduğundan şüphelenilen mağdurlar tanıma dahil edilmemiştir.

Tazminat programı iki kurum etrafında yapılandırılmıştır: Barış, Kolektif Tazminat ve Ulusal Uzlaşma Alanında Devletin Politikalarının ve Eylemlerinin Denetimiyle Görevli Üst Düzey Sektörler Arası Komisyon (İspanyolca kısaltmasıyla CMAN) ve Tazminatlar Konseyi (CR). CMAN kolektif tazminatlar ve ulusal uzlaşma alanındaki politika ve eylemlerin oluşturulmasını ve uygulanmasını denetler. CR ise bireysel ve kolektif mağdur kayıtlarını (İspanyolca kısaltmasıyla RUV) idare eder.

Bu politikanın uygulaması yavaş olmuş, kayıtların geliştirilmesine ancak 2007 ortalarında başlanmıştır. Ağustos 2009 itibariyle, tahmini 280,000 mağdurdan (doğrudan mağdur olanlar ve onlar adına hak sahibi olanlar dâhil) yaklaşık 58,000'i bireysel kayıtlara işlenmiş, tahmini 9,000 topluluktan ise yaklaşık 5,000'i işlenmişti. Bugüne kadar hükümet bireysel tazminat uygulamaları yapmıştır, örneğin mağdurların kamusal sağlık sistemine kaydedilmesi, mağdurlara kısıtlı sayıda burs temini ve kimlik belgelerinin dağıtımı için kampanyalar düzenlenmesi. Bunlar önemli olmakla birlikte, aralarında bağlantı kurulmadığı ve PIR'ın kapsamlılığına cevap vermekte başarısız kaldığı için tazmin edici etkisi zayıf olmuştur.

Kolektif veya Topluluk Tazminatlarına Yaklaşım

Peru hükümeti PIR'ı Oluşturan Yasa çerçevesinde Kolektif Tazminatlar Programını (PRC) Haziran 2007'de başlattı. Hükümetin PIR'ın tamamı yerine kolektif tazminatların uygulanmasıyla başlarken öne sürdüğü gerekçe, tamamının uygulanmasının mümkün olmadığıydı. Tazminatlar Konseyi mağdurların kaydedilmesi işine yeni başlamış olduğundan, bu veriler henüz hazır değildi. Ancak hükümet mağdurların kaydı tamamlandığında CMAN'ın PIR kapsamındaki diğer programların uygulanmasını da yönlendireceğini duyurarak, yasada tesis edilen kapsamlı tazminat anlayışına bağlılığını bir ölçüde sergilemiş oldu.

Halen yürütülmekte olan PRC'nin hedefi sosyal ve kurumsal sermayenin yeniden inşasına, şiddet sürecinden etkilenen aileler ile kentli ve kırsal toplulukların maddi ve ekonomik üretkenliğine katkıda bulunmak. Özel olarak, devlet ile topluluklar arasında yirmi yıl süren şiddetin sonucunda tahrip olmuş toplumsal bağları yeniden inşa etmeyi amaçlamakta.

2007'de, Kadın ve Kalkınma Bakanlığının (ama CR'nin tanımladığı RUV'nin değil) yaptığı bir sayımın verilerini kullanan CMAN, şiddetten etkilenmiş 440 köylü veya yerli topluluğunu seçerek, her bir topluluğa en fazla 100,000 soles (yaklaşık 33,000 ABD doları) tutarında yatırım projesi vermeyi kararlaştırdı. 2008'de, bahsedilen sayım ile CR sonuçlarını birlikte kullanarak, 462 topluluk daha eklendi, böylece toplam sayı 903 oldu. Nisan 2009 itibariyle, CMAN 688 projeye mali destek verilmesini onaylamış, 310 projeye de fiilen destek vermişti. Ardından, konseyin RUV'a kaydettiği yaklaşık 4400 topluluk maruz kaldıkları etkinin düzeyine göre beş düzeyde sınıflandırıldı: çok yüksek, yüksek, orta, düşük ve çok düşük. Bu sınıflandırmanın ileride PRC'nin hangi topluluklara öncelik verileceğine dair ölçütlerinin daha açık ve şeffaf olmasını sağlaması beklenir. Ancak program kusurludur, çünkü CMAN 100,000 solesin hangi topluluklara verileceğini kararlaştırırken çatışmanın yoğunluğunu ya da nüfus büyüklüklerini dikkate almıyor.

PRC'nin önerdiği yönetime göre, önceliklerine sadık kalarak ve istisari bir sürecin sonucunda, her bir topluluk yararlanacağı tazminatların biçimini şu çerçevede belirlemekte: (1) ekonomik, üretim ve ticari altyapısının yeniden kazanılması ve inşası ile mesleki eğitimin ve ekonomik fırsatlara erişimin geliştirilmesi; (2) temel eğitim, sağlık, temizlik hizmetlerinin yeniden sağlanması ve genişletilmesi, kırsal bölgelere elektrik götürülmesi, topluluğun mirasının yeniden canlandırılması ve kolektifin yararına olan başka projeler.

Bu katılımcı yöntem teşvik edici olsa da, PRC bu politikanın kalkınma projelerinin ötesinde tazminat anlamına geldiğinin görülmesini sağlamak gibi bir zorlukla yüz yüze. Tazminatlar alanında somut sonuçlar gösterme telaşındaki hükümet programa “tazminat” damgasını vurmakta yetersiz kaldı. Hükümet özellikle de, bu programların gerekçesinin çatışmanın sonucu olarak toplulukların maruz kaldıkları mağduriyetin kabulü olduğunu iletmedi. Perulu STK *Asociación Pro Derechos Humanos* ile ICTJ’in yürüttüğü anket çalışmaları, bir projenin tazminat boyutundan sadece başlangıçta söz etmenin yeterli olmadığını gösterdi. Topluluk mensupları bu projeler için neden kendilerinin seçildiğini çoğunlukla bilmiyorlar ve bunların bir tazminat boyutu içermeyen kalkınma girişimleri ile ilişkili olduğunu düşünüyorlar.

Ayrıca PRC proje seçimine yönelik katılımcı süreçte kadınlara çok az önem gösterdi, bunun sonucunda proje kaynaklarının nasıl dağıtılacağı konusunda son söz erkeklerin oldu. Dahası, yasa PIR’ın tazminatlar sürecinde saygılı ve eşitlikçi ilişkilerin tesisini sağlamak zorunda olduğunu belirttiği halde kültürler arası bir yaklaşıma yönelik de pek fazla çaba olmadı.

Topluluklar ile yerel yönetimlerin izlemesi gereken PRC idari süreçleri de fazlasıyla karmaşık: topluluklar ve yerel yönetimler hangi projeleri uygulamaları gerektiği, uygulama şartlarının nasıl yerine getirileceği ve onaylanan projenin doğru yönetimi konularında sağlıklı karar vermekte zorlanıyorlar. CMAN’ın ise idari destek verme yönünde pek bir çabası olmadı; çoğu topluluk güvenilir bilgiye ulaşamıyor ve dolayısıyla sürece dair sorularına yanıt bulamıyor. Yine de kolektif tazminat programının uygulanması önemli bir gelişme ve devlete etkilenmiş topluluklarla ilişkilerini güçlendirme imkânı sunuyor.

SIERRA LEONE

Çatışmanın Genel Hatları

Sierra Leone Hükümeti ile Devrimci Birleşik Cephe (RUF) arasında 1999’da imzalanan Lomé Barış Antlaşması ülkede on yıldır devam eden çatışmayı sona erdirdi. Savaş siviller arasında kitlesel mağduriyetlere ve ülkenin yıkımına neden oldu. Barış Anlaşmasının VI. Maddesi bir hakikat ve uzlaşma komisyonu (TRC) kurulmasını öngörüyor, XXVI. Maddesi de komisyona insan hakları ihlallerinden mağdur olanların rehabilitasyonu için gereken önlemlere dair tavsiyede bulunma görevini veriyordu.

Geçiş Döneminde Adalet Alanında İlerleme

TRC 2000’de kurulduğunda, TRC’yi kuran yasa açıkça komisyonu mağdurların ihtiyaçlarına cevap vermeye ve uzlaşmayı teşvike yöneltiyordu. TRC faaliyetlerine 2002’de başladı, nihai raporunu ise Mayıs 2005’te açıkladı. TRC yasasının komisyonun tavsiyelerinin hükümet tarafından uygulamaya konmasını zorunlu tuttuğunun altını çizmek gerekir. Sierra Leone Hükümeti tavsiye edilen tazminat uygulamalarını yerine getirecek başat birim olarak Ulusal Toplumsal Eylem Komisyonunu (NaCSA) görevlendirdi. 2006’da NaCSA sivil toplum örgütlerinin de arasında olduğu diğer paydaşlarla bir görev ekibi içinde birlikte çalıştı ve bu ekip tazminatların uygulanmasına dair bir çerçeve önerisi açıkladı.

Geçiş Döneminde Adalet Uygulaması Olarak Tazminatların Konumu

Tazminatları önerirken TRC, devletin bütün Sierra Leone’lilerin mağduriyetlerini tanıması gerekli olsa da, tazminatlarda önceliğin aşağıdaki kategorilerde olanlar gibi çatışmanın en zor durumdaki mağdurlarına verileceğini yazıyordu:^[6]

- Çatışma sonucunda alt/üst uzuvlarının birini veya ikisini birden yitirmiş olanlar;
- “Diğer savaş yaralıları” ya da çatışma sonucunda geçici veya kalıcı olarak, tamamen veya kısmen fiziksel engelli olanlar ve bunun sonucunda gelirlerinde yüzde 50 veya daha fazla kayba uğrayanlar;
- Tecavüz, cinsel kölelik, tenasül uzuvlarının veya göğüslerin kesilmesi ve zorla evlilik mağduru kadın ve kızlar ile benzer cinsel şiddet biçimlerine maruz kalmış erkekler;
- “Savaş dulları” ya da çatışmalar sırasındaki insan hakları ihlallerinin doğrudan sonucu olarak kocalarını kaybetmiş kadınlar;
- Fiziki ve psikolojik şiddetin mağduru çocuklar ile hak sahibi mağdurların bakmakla yükümlü oldukları çocuklar.

TRC'nin önerdiği tazminat biçimleri arasında ücretsiz sağlık hizmetleri, ruh sağlığı danışmanlığı, çocuklara eğitim desteği, mesleki eğitim, bireyler ve kolektif yararlanıcılar için mikro-finans destekleri, topluluk tazminatları, barınma, bireysel yararlanıcılar için emeklilik ve simgesel tazminatlar yer alıyordu.

TRC'nin kurucu yasası ve komisyonun raporu, tazminatların ödeneceği savaş mağdurları fonunun finansmanı için hangi kaynakların kullanılacağını sıralıyor olsalar da henüz bu kaynakların hiçbirisi seferber edilmiş değil. Onun yerine, tazminatların uygulamasının başlaması, BM Barış İnşa Fonunun (PBF) 2007'de verdiği 3 milyon dolarlık destek ile Sierra Leone hükümetinin bu desteğe denk gelecek şekilde idari kaynaklar ve genel harcamalar için yaptığı tahsisle mümkün oldu. BM PBF, Uluslararası Göç Örgütü'nden (IOM) bu desteğin dağıtımını üstlenmesini talep etti. Eylül 2008'de NaCSA, kendisi ile IOM'nin eşbaşkanlığını yaptığı, çeşitli bakanlıkların temsilcileri ile birlikte sivil toplumdan ve mağdur gruplarından ikişer temsilcinin katıldığı ulusal yürütme kurulunun şekillendirdiği tazminatlar politikasını uygulayacak bir müsteşarlık kurdu.

NaCSA'nın ilk planına göre, uygulamanın birinci yılında olası hak sahiplerinin tespiti yapılacak ve aşağıdakiler türünden başlangıç yardımları sağlanacaktı:

- Uzuv kaybedenler için: sağlık hizmetleri, eğitim ve en zor durumda olanlara barınma;
- Diğer savaş yaralıları: yaralarının ya da engellerinin gerektirdiği ölçüde ücretsiz sağlık hizmeti, gerektiği durumlarda cerrahi müdahale, en zor durumda olanlar için barınma;
- Cinsel şiddet mağdurları: ücretsiz sağlık hizmeti, gerektiği durumlarda ücretsiz fistül ameliyatları, HIV/AIDS ve Cinsel Yolla Bulaşan Hastalıklara yönelik ücretsiz test ve tedavi; yeterli fonların bulunmasına bağlı olarak en zor durumdaki mağdurlara barınma sağlanabilir;
- Çocuklar: ücretsiz sağlık hizmeti, eğitim desteği;
- Topluluk/simgesel tazminatlar: anma törenleri, anıtlar, simgesel ayinler;
- Ülke'deki tüm kabile bölgelerinde ücretsiz ruh sağlığı hizmeti (danışmanlık ve psikososyal destek)

Öte yandan NaCSA'nın çeşitli zorluklarla karşılaşması sonucunda uygulamalardan bazıları ertelendi. 3 milyon dolarlık PBF desteği mağdurların kaydedilmesi, 21,700 mağdura 80 dolarlık ara ödemelerin yapılması ve kadın tecavüz mağdurlarının fistül ameliyatları (235 kişi tedavilerinin belirlenmesi için kontrolden geçti) için kullanıldı. NaCSA ayrıca, savaş yarası almış 31 mağduru acilen cerrahi müdahale alabilmesi için de kaynak talep etti. Sağlık bakanı diğer sağlıkla ilişkili uygulamaların ertelenmesini, NaCSA ise Ulusal Sosyal Güvenlik ve Sigorta Trust (NASSIT) biriminden TRC'nin önerdiği emeklilik programının maliyet analizini talep etti.

Eylül 2008’de NaSCA’nın taşra birimi, tüm paydaşların etkin katılımını, tazminatlara dair doğru bilginin zamanında dağıtımını, beklentilerin yönetimini ve NaCSA ile tüm paydaşlar arasındaki iki yönlü iletişimi sağlayacak bir strateji geliştirdi. Birim, tüm bölgelerde tazminatlarla ilgili paydaş komiteleri oluşturarak ülke çapında taşra teşkilatı tesis etti. Komiteler yerel konseylerin, geleneksel liderlerin, sivil toplumun, dini grupların, mağdur örgütlerinin ve diğer tarafların temsilcilerinden oluşuyor.

Hak sahibi mağdurların kaydedilmesine Aralık 2008’de başlandı ve Haziran 2009’a dek sürdü. NaCSA’nın yerel ofislerinde bir kadın ve bir erkek kayıt memurunun çalıştığı kayıt merkezleri oluşturuldu. Ayrıca, seyyar kayıt birimleri hak sahibi mağdurları kaydetmek üzere kabile bölgelerini dolaştılar. Kayıt döneminin sonunda, toplam 29,733 kişi kayıt edilmişti, bunlar arasında savaş dulları (11,161), çocuk yararlanıcılar (9,431), savaşta yaralananlar (4,675), cinsel şiddet mağdurları (3,181) ve uzuv kaybedenler (1,285) vardı. Kayıt sırasında verilen ifadelerin doğrulanmasına ise Haziran 2009’da başlandı. Ancak anlaşıldı ki, bu süreç sadece bir ilk girişimdi ve ileride ilk kayıt sürecinde yaşanan sorunlarla ilgilenildiğinde kayıtlara da devam edilecekti.

NaCSA planladığı beş yıllık tazminat programı için kaynak arayışına devam ediyor. Hükümet tazminat fonuna 500,000 ABD doları ayırma niyetini ifade etti ve BM PBF’nin şimdiye kadarki uygulamayı değerlendirmesini ve ilave kaynaklar tahsis edip etmeyeceğine karar vermesini bekliyor.

Kolektif veya Topluluk Tazminatlarına Yaklaşım

TRC raporunda resmi özürler, anıtlar, anmalar ve kitlesel cenazeler türünden bir dizi simgesel tazminat çağrısı yapıldı. Bu başlık altında, “topluluk tazminatları”ndan da kısaca bahsediliyor ve hükümetin kurumları yeniden inşa etmesi gerektiği söyleniyor. Hem bireysel hem de kolektif yararlanıcılara yönelik mikro kredi projelerinden de ayrıca bahsediliyor.

Temmuz 2009’da NaCSA’nın görevlendirdiği STK’lar ülkedeki beş kabile bölgesinde simgesel tazminat etkinlikleri düzenlediler. NaCSA ve başka örgütler Kailahun bölgesindeki Bomaru’ya giderek çatışmaların başlayışının 18. yıldönümünü andılar. Burada NaCSA ve yerel halk, toplu mezarlara gömülmüş kurbanlar için yeniden cenaze töreni yaptılar ve bir “barış ağacı” dikildi. Camiler ve kiliselerdeki dualar, ölümlere simgesel olarak içecek sunulması, kutsal çalılıkların temizlenmesi ve kalıntıları bulunamayanlar için simgesel cenazelerle birlikte bu etkinliğin ülkedeki 149 kabile bölgesinin tümünde ve başkent Freetown’da tekrarlanması düşünülüyor. Etkinliğin başını NaCSA çekecek, bazı durumlarda ise NaCSA’nın bu amaçla maddi destek verdiği değişik STK’lar yürütecek. NaCSA’nın tahminine göre, her bir kabile bölgesinde toplam harcama 5,000 ABD dolarını bulacak. Şimdiye kadar komisyonun bu etkinliği düzenlediği yerler Pujehun bölgesindeki Sowa ve Penga Kabonde; Bombali bölgesindeki Bombali Shebora; Tonkolili bölgesindeki Tane ve Port Loko bölgesindeki Maforki.

Bunlardan ayrı olarak Freetown’un merkezinde, adliye binası ile devlet sarayının arasında çatışmada ölen 50,000’den fazla kişinin anısına bir anıt dikilecek. Anıtın yönetimi, yeni kurulan Anıtlar ve Eski Eserler Komisyonu ile Freetown Şehir Konseyinin sorumluluğunda olacak

¹ [] Age., 6.

² [] Adalet ve Barış Yasası ICTJ'yi Kolombiya Anayasa Mahkemesi'ne dışarıdan görüş sunmaya sevk etti. Bu görüşte, başka ülkelerin, siyaseten zorlu koşullarda bile hesap verebilirliği ve geçmiş hak ihlalleri hakkındaki hakikatin ortaya çıkmasını sağlamak için neler yaptıklarına dair karşılaştırmalı bilgiler veriliyordu. ICTJ'in mektubunda özellikle vurguladığı nokta, orijinal haliyle Adalet ve Barış Yasasının insan hakları ihlallerinin soruşturulması standartlarını düşürmek, davalara erişimi sınırlamak ve tazminat kazanımlarını kısıtlamak yoluyla mağdurların haklarına saldırı teşkil edecekti.

³ [] Kimi sivil toplum gruplarının karşı çıkması ve ICTJ'in davaya bir görüş sunmasının ardından, bu düzenleme Anayasa Mahkemesi tarafından iptal edildi.

⁴ [] 975 Sayılı Yasa, Madde 8, (Temmuz 2005).

⁵ [] Barrios Altos katliamı 3 Kasım 1991'de, Lima'nın Barrios Altos semtinde meydana geldi. Sonradan Peru Silahlı Kuvvetleri üyelerinden oluşmuş bir ölüm mangası olan *Grupo Carolina* üyeleri olduğu belirlenen saldırganların saldırısında 8 yaşında bir çocuğun da aralarında bulunduğu onbeş kişi öldürüldü, dört kişi de yaralandı. Yanlışlıkla Aydınlık Yol üyeleri sanıldıkları iddia edilen kurbanlar bir eğlenceye katılıyorlardı.

⁶ [] Sierra Leone TRC, "TRC Final Report", cilt 2, bölüm 4, paragraf 90-99, <http://www.sierra-leone.org/TRCDocuments.html>